

Presenting the work of Australian-Lithuanian artist
Vaclovas Ratas in Lithuania
Regina Urbonienė

As part of the continuing Lithuanian Diaspora Art Exposures programme carried out by the Vytautas Kasiulis Museum of Art, the project Vaclovas Ratas. Beyond the Equator was conceived as a two-stage course of activities and went on for two years. The value of Ratas' work and the upcoming 110th anniversary of his birth served as a good reason to take another look at his creative legacy. A facsimile of *The Twelve Ravens*, first released in English in Munich in 1949, featuring illustrations by Vaclovas Ratas, was republished, and research of his work continued. The VKMA organised an exhibition titled *Vaclovas Ratas. Beyond the Equator* in 2021 (curators Tojana Račiūnaitė and Regina Urbonienė). It featured close to 60 works by the artist from the collections of the LNMA and the M. K. Čiurlionis National

Museum of Art, as well as the private collections of the Kučys and Račiūnas families, and Eugenijus Tinfavičius. The structure the curators conceived for this Ratas exhibition resembled an ellipse, beginning from the Forma group founded by the artist and his like-minded co-students from their study years, and ending with his later creative experiments expressing the line, patch and dot as the primary elements of graphic art. His Lithuanian, German and Australian creative periods were presented, highlighting the most important works from each time. The exhibition was accompanied by additional events, curator-guided excursions for visitors and guests to the museum, special lectures-educational activities, and the release of the book *Vaclovas Ratas. Beyond the Equator: a Retrospective*.

Australijos lietuvių menininko Vaclovo Rato

kūrybos pristatymas Lietuvoje

Regina Urbonienė

Paroda „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo“
Vytauto Kasiulio dailės muziejus
2021 m. birželio 11–rugsėjo 5 d.

Kuratorės:
Tojana Račiūnaitė, Regina Urbonienė

Architektas
Tomas Valentinaitis

Vytauto Kasiulio dailės muziejuje (VKDM) vykdomos tęstinės programos „Lietuvos išėivijos dailės atodangos“ projektas „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo“ buvo sumanytas kaip dviejų etapų veiklų visuma ir truko dvejus metus. Pradinį sumanymą iš dalies pakoregavo pandemine situacija – visuotinis karantinas ir muziejų užsivėrimas lankytojams, todėl pagrindinės projekto veiklos susitelkė į 2021 m.

>
Vaclovas Ratas. Sidnėjus,
1964
Fot. Kenneth Glover

Lietuvių grafikos klasiko Vaclovo Rataiskio-Rato (1910–1973) gyvenimo ir kūrybos kelias nusidriekė per kelis žemynus: nuo Europos iki Australijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų, visur palikdamas ryškų pėdsaką, ypač anapus pusiaujo. Dailininko kūrybinį braižą suformavo lietuviškoji grafikos mokykla. Po priverstinės emigracijos Vokietijoje jis atvyko į Australiją, jau būdamas patyręs, savo stilių suformavęs grafikas. Apie 1957-uosius, priėmęs Australijos pilietybę, menininkas pakeitė pavardę į trumpesnę formą „Ratas“, kurią jau ir anksčiau vartojo kaip kūrybinį pseudonimą. Per dvidešimt trejus Australijoje praleistus metus V. Ratas įsitvirtino šio didžiulio žemyno grafikos istorijoje. Kartu su bendraminčiais jis subūrė Australijos dailininkus-grafikus į pirmąją pokarinę visos Australijos grafikos parodą, buvo vienas iš Sidnėjaus grafikų draugijos (*Sydney Printmakers*) kūrėjų, priklausė Australijos šiuolaikinio meno draugijai (*Contemporary Art Society*), dalyvavo šių draugijų parodose. Dailininkas aktyviai reikšėsi Australijos lietuvių bendruomenės kultūrinėje spaudoje. Parengęs ir publikavęs albumą „Vieniolika lietuvių menininkų Australijoje“, V. Ratas tapo pirmuoju profesionalios Australijos lietuvių dailės metraštininku ir propaguotoju. Savo nuoseklia menine ir visuomenine veikla V. Ratas padėjo Australijos grafikai, iki tol šalyje laikytai antrarūšė, atliekančia tik pagalbines reklamos ar spaudos funkcijas, išsikvoti profesionalios ir savarankiškos dailės šakos statusą.

V. Rato kūrybos vertė ir artėjanti jo 110-ųjų gimimo metinių sukaktis tapo paskata iš naujo apžvelgti jo kūrybinį palikimą. 2018 m. Lietuvos Respublikos kultūros tarybos suteikta galimybė ir geranoriška Australijos lietuvių bendruomenės parama leido Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus (LNDM) dailėtyrininkėms Ilonai Mažeikienei ir Reginai Urbonienei tiesiogiai susipažinti su iki šiol gana mažai žinoma Australijos lietuvių dailė. Vėliau pasirodžiusioje jų publikacijoje¹, pristatiusioje per dvidešimt Australijoje kūrusių ir dabar tebekuriančių lietuvių kilmės menininkų, didelis dėmesys buvo skirtas V. Rato kūrybai, saugomai ne tik privačiose kolekcijose, bet ir svarbiausiuose Australijos muziejuose (Naujojo Pietų Velso dailės galerijoje Sidnėje, Australijos nacionalinėje galerijoje Kanberoje, Vakarų Australijos dailės galerijoje Perte ir kt.).

Apsilankymo metu LNDM tyrėjos pastebėjo itin pagarbų Australijos muziejų rinkinių

kuratorių požiūrį į V. Rato kūrybą, ypač į jo apipavidalintą ir 1949 m. Miunchene anglų kalba išleistą lietuvių liaudies pasaką „Dvylika juodvarnių“ (*The Twelve Ravens*). Ši knyga buvo sumanyta ir publikuota kaip bibliofilinis leidinys su rankiniu būdu rinkto teksto puslapiais ir originaliomis spausdintomis medžio raižinių iliustracijomis, kurių sandaroje darniai susijungė liaudies grafikos tradicijų interpretacija ir modernistinės vokiečių ekspresionizmo stilistikos ypatumai. Geriausias europietiškos dailininko knygos tradicijas reprezentuojanti V. Rato iliustruota liaudies pasaka yra reikšminga kaip didelės meninės vertės leidinys, svarbus lietuvių knygų grafikos pasiekimų istorijos liudijimas, nepraradęs aktualumo ir mūsų dienomis. Šios bibliografinė retenybė tapusios dailininko knygos faksimilė² LNDM parengė ir išleido 2020 m. – pirmajame V. Rato kūrybos sklaidai rengto projekto etape, akcentuodamas veiklą, skirtą 110-osioms dailininko gimimo metinėms, pradžią.

Naujai peržvelgti menininko gyvenimo ir kūrybos gaires, atskleisti dar nežinomus V. Rato biografijos ir kūrybos faktus paskatino ne tik LNDM vykdomi Lietuvos diasporos dailės tyrimai, bet ir dosnios Australijoje gyvenusio menininko šeimos dovanos. 1975 m. didelį V. Rato kūrybos kūrinių pluoštą muziejui padovanojo menininko našlė Regina Ratienė, o 1998 m. ir 2018 m. dailininko duktė Ramona Ratas-Zakarevičius reikšmingai papildė LNDM saugomą kolekciją retais, vienetinėmis menininko kūrinių ir jo asmeninio archyvo dokumentais, padėjusiais atkurti išsamesnę dailininko gyvenimo ir kūrybos panoramą.

Paroda „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo“ Vytauto Kasiulio dailės muziejuje lankytojams atsivėrė nuo 2021 m. birželio 11 d. Joje eksponuota apie 60 dailininko kūrinių iš LNDM, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (NČDM) rinkinių, privačių Kučų ir Račiūnų šeimų bei Eugenijaus Tinfavičiaus kolekcijų. Parodą kuravo dr. Tojana Račiūnaitė ir Regina Urbonienė, parodos architektas – Tomas Valentinaitis, sukūręs ir realizavęs conceptualų architektūrinį apipavidalinimą. Vienas iš patrauklių šios komandos sumanymų – V. Rato gyvenimo ir kūrybos laiko juosta, iliustruota fotografijomis iš dailininko šeimos archyvo, dar parodos prieigose supažindinanti žiūrovą su svarbiausiais menininko biografijos momentais. Kuratorių sumanyta V. Rato kūrinių parodos

1
Terra Australis incognita: lietuvių menininkai Australijoje, sud. I. Mažeikiene, R. Urbonienė, vert. A. Simanavičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019, 349, [2] p.: ilustr.

2
The Twelve Ravens: a Lithuanian fairy tale: wood cuts by Vaclovas Ratas, member of Lithuanian institute of Arts: [faksimilinis leidinys], teksto aut. I. Mažeikiene, R. Urbonienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2020, 28, [8] p.: ilustr.

Vaclovas Ratas. Visatos fragmentas. I. 1966
Popierius, kolografija,
68x103 cm
LNDM, G-36071

struktūra – kaip netaisyklingas apskritimas, kur visa prasidėjo nuo dailininko ir jo bendraminčių studijų metais įsteigtos grupės „Forma“ ir baigėsi vėlyvaisiais dailininko kūrybos eksperimentais, išreiškiančiais liniją, tašką ir dėmę kaip pirminius, svarbiausius grafikos meno elementus. Parodą sudarė įžanginė dalis, pavadinta „Formos pradžia“, ir trys stambesnės teminės dalys, dar suskirstytos į smulkesnius segmentus. Įžanginėje dalyje, savotiškoje parodos uvertiūroje, buvo pristatyti ankstyvąją V. Rato meninę veiklą liudijantys kūriniai ir dokumentai. Tarp jų – nedidelio formato estampai: medžio raižiniai „Palangos tiltas“ (1934), „Jūratė“, „Prie šulinio“, „Tėviškėje“ (visi 1935), kuriais V. Ratas prisistatė meno visuomenei ir kuriuos vienija dekoratyvus kompozicijos pobūdis, suploškintų formos ir preciziška jau įgudusio grafiko raižysena. Spalvingu šios parodos dalies akcentu tapo originalūs V. Rato kurti plakatai iš NČDM rinkinių, susiję su jo dalyvavimu „Formos“ grupėje. Retus šios grupės veiklą liudijančius dokumentus ir unikalią atributiką (sidabrinį

„Formos“ nario žiedą) išsaugojo ir parodai maloniai paskolino V. Rato bičiulis, taip pat šios grupės nario grafiko Antano Kučo šeima.

Pirmoje parodos dalyje „Rūsti pasaka“ lietuviškojo ir vokiškojo laikotarpių V. Rato kūryba buvo atskleista per du svarbiausius, didžiausią tarptautinį pripažinimą pelniusius literatūros kūrinius apipavidalinusius ciklus: „Jūratė ir Kastytis“ ir „Dvylika brolių“. Abiejų pasakų iliustracijoms V. Ratas pasitelkė savo pamėgtą medžio raižinio techniką, abu sumanymai buvo realizuoti kaip vientisi meninės knygos ansambliai: dailininkas sukūrė viršelius, antraštinius lapus, iliustracijas, prabangiai atrodančias nemažo formato atvertimuose. Grafiškai interpretuodamas Maironio baladę „Jūratė ir Kastytis“ dailininkas tarytum mėgavosi dekoratyviais juodų ir baltų plotų deriniais su smulkaus ir žaismingo ornamento intarpais, kruopščia ir išbaigta raižyba. Už šį kūrinį, eksponuotą 1937 m. pasaulinėje meno ir technikos parodoje Paryžiuje, Lietuvos meno paviljone, V. Ratas buvo apdovanotas Garbės diplomu. „The Twelve Ravens“ – lietuvių

Paroda „Vaclovas Ratas.
Anapus pusiaujo“ Vytauto
Kasiulio dailės muziejuje.
Ekspozicijos fragmentas.
Vilnius, 2021
Fot. Tomas Kapočius, LNDM

liaudies pasakos apie dvylika brolių, juodvarniais lakstančių, iliustracijos buvo sukurtos sudėtingomis pokario meto sąlygomis, dailininkui būnant tremtyje Vokietijoje. Kaip ir daugumai jo kartos menininkų (V. Petravičiui, T. Valiui, P. Augiui ir kt.), prisilietimas prie liaudiškos kūrybos versmės – lietuviškos tematikos siužeto – padėjo V. Ratui metaforiškais įvaizdžiais išlieti susikaupusį savo krašto ir artimųjų netekties skausmą, atkurti apibendrintą okupuotos ir nutolusios tėvynės paveikslą. Rūstoka leidinio visuma įprasmino visos menininkų kartos, susidūrusios su neseniai praūžusio karo agresija, patirtį. Knyga, palankiai įvertinta amžininkų ir kolegų, suvaidino reikšmingą vaidmenį tolesnėje V. Rato meninėje karjeroje, jam persikėlus Australijon. Šiai parodos daliai, atliepdamas juodų ir baltų medžio raižinių kontrastams ir pabrėždamas vaizdinių dinamiką, architektas specialiai parinko susikertančių koncentruotų šviesos srautų apšvietimą.

Antroji parodos dalis „Mito nuojauta“ aprėpė skirtingos technikos ir stilistinės raiškos atspaudus, dailininko sukurtus gyvenant anapus pusiaujo, daugiausia Perte ir Sidnėjuje. Parodoje jie sugrupuoti akcentuojant dažniausiai aptinkamus ir įsimintiniausius motyvus egzotiška Australijos gamta ir aborigenų kultūra susižavėjusio dailininko kūryboje. „Mito nuojauta“ aprėpė keturias potemes: „Kelionė laivu“, „Mimi dvasios ir jų palydovai“, „Paukščiai ir jų horizontai“, „Apie jautį ir kitus gyvūnus“. Pirmąsias dvi potemes architektas paryškino sukomponuodamas tekstinius jų komentarus ant dviejų salėje instaliuotų, jūreiviškais mazgais surištų drobinių burių. Viena jų simbolizavo V. Rato ir jo šeimos persikraustymą į Australiją – tolimą nepažintą šalį, kūrėjo sąmonėje palikusią neišdildomų įspūdžių. Ilga ir nerimastinga kelionė laivu V. Ratui tapo ne tik lemtingu gyvenimo įvykiu, bet ir esminiu kūrybos motyvu, mitine odiseja. 7 deš. dailininkui

pradėjus daugiau eksperimentuoti su spalvomis, lakoniškas ir grakštus burinio laivo siluetas tapo svarbiausiu kompozicijos motyvu, emocijos nešėju, simbolizuojančiu viltį, harmoniją ir pusiausvyrą. Švelnus antrosios instaliuotos burės išlinkimas akcentavo jaukų prieglobstį, siejamą su mitinėmis Mimi dvasiomis, ir V. Rato domėjimąsi kultūriniu Australijos aborigenų paveldu: uolų piešiniais, gyvūnų atvaizdais, dinamiškais medžioklės scenomis, folkloru ir mitais. Dailininkui įsikūrus Australijoje, vos po poros metų jo lakštus užpildė nauji, iki tol nematyti vaizdiniai, persmelkti vietinės „rentgeno“ tradicijos atgarsių. Stilizuotos kengūros, vėžliai, žuvis, gyvatės – toteminiai aborigenų gyvūnai, dekoruoti apskritimais, dvigubomis elipsėmis, susikryžiuojančiomis linijomis ir kitais aborigenų gentims būdingais ženklais, darniai įsipyne į menininko kompozicijas, sukurdami vientisą ornamentinį ir pasakiškai stebuklinį vaizdą.

Po 1960-ųjų menininko kūryboje atsirado daugiau spontaniškumo, komponavimo laisvės. Jis dažnai rinkosi iki tol jo atspaudams nebūdingą didelį formatą, bandė įvairias naujas technikas (litografiją, monotipiją), eksperimentavo su gipso ar metalo formomis, kūrė

koliažus, vis dažniau kūrinuose pasitelkdamas spalvą. Japoniškus vandens pagrindu sukurtus pigmentus maišydamas su vandeniu ir aliejiniais skiedikliais V. Ratas sugebėjo išgauti intensyvių spalvų švytėjimą, meistriškai jungti grynų spalvų derinius su subtiliai niansuotais jų atspalviais, išryškinti vaikių, akvareliška skaidrių persiliejimų grožį. Kūrinių temos ir motyvai išsigrynino, tapo ženkliški, lakoniškos ir įtaigios raiškos, lengvai atpažįstami. 7 deš. viduryje V. Ratas išgyveno didelį kūrybinį pakilimą. Tapęs svarbiausių Sidnėjaus grafikos organizacijų nariu, dalyvavo daugybėje vietos ir užsienio parodų, eksponavo savo kūrinius kaimyninėse Azijos šalyse ir už Atlanto – Jungtinėse Amerikos Valstijose. Akcentuodamas V. Rato kūrinių sklaidą ir jų atkeliavimo į Lietuvą būdą, architektas įrengė originalią konstrukciją, sudarytą iš tarptautinėms siuntoms pritaiktų meno kūrinių gabenimo dėžių, ir ant jų sukūrė erdves potemių tekstams.

Trečiąją V. Rato kūrinių parodos dalį „Taškas, linija, dėmė“ sudarė du segmentai. Vienas jų metaforiškai įvardytas „Augalų laikas“, o kitam suteiktas vieno paskutinių V. Rato kurtų ciklo pavadinimas „Visatos fragmentai“. Ši parodos dalis kvietė įsižiūrėti į dailininko gebėjimą dirbti

>
Paroda „Vaclovas Ratas.
Anapus pusiaujo“ Vytauto
Kasiulio dailės muziejuje.
Ekspozicijos fragmentas.
Vilnius, 2021
Fot. Tomas Kapočius, LNDM

su skirtingomis grafikos technikomis, ieškoti naujų temų ir motyvų. Patyrusi XX a. viduryje kintančių modernistinės dailės srovių poveikį, V. Rato kūryba atsiskleidė naujų technologijų improvizacijos galimybėmis. Šios, kaip ir antrosios, parodos dalies vienijami kūriniai patvirtino V. Rato vėlyvosios kūrybos polinkį tolti nuo pažinių tikrovės vaizdų prie abstrakcijomis virstančių jų fragmentų, siekiant perteikti ne tik sunkiai nusakomas būsenas, bet ir ore tvyrančias atmosferas, pulsuojančias begalybės formas. Pritemdyta paskutinės parodos salės atmosfera buvo sutelkta perteikti vieną ryškiausių V. Rato vėlyvosios kūrybos pavyzdžių – ciklą „Visatos fragmentai“ (1966–1969), kuriame dangaus begalybę, greičiausiai sietiną su svarbiausiu visų tautų mitiniu pasakojimu apie pasaulio sukūrimą, dailininkas pridengė paslaptinga alsuojančios gyvybės skraiste.

Parodą „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo“ lydėjo papildomi renginiai, kuratorių ekskursijos muziejaus lankytojams ir svečiams. Parodos aplinka pasirinkta Pasaulio lietuvių vienybės dienos paminėjimui. Šios progos išvakarėse, 2021 m. liepos 16 d., į parodą susirinko užsienyje gyvenantys tautiečiai. Vakare-minėjime dalyvavo Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) pirmininkė Dalia Henkė, valdybos narė Šveicarijos lietuvių bendruomenės pirmininkė, renginio organizatorė Jūratė Caspersen, Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenės pirmininkė Alviija Černiauskaitė, Latvijos lietuvių bendruomenės pirmininkas Rolandas Žalnierius, Lietuvos Seimo nariai: Vytautas Juozapaitis, Dalia Asanavičiūtė, Marius Matijošaitis ir kiti svečiai. Renginio dalyvių pasisakymuose akcentuoti pasaulyje pasklidusių lietuvių vienybės, sutelktumo, lietuviškos tapatybės išsaugojimo siekiai. Šiame kontekste V. Rato gyvenimą ir kūrybą renginio svečiams pristatė viena iš parodos kuratorių dailėtyrininkė R. Urbonienė, parodos architektas T. Valentinitis, VKDM muziejaus vadovė I. Mažeikienė.

V. Rato, tarptautinį pripažinimą pelniusio autorinės knygos kūrėjo, veiklai įprasinti buvo

parengtos specialios paskaitos–edukaciniai užsiėmimai, skirti jaunimui ir šeimoms su vaikais. Juos vedė Vilniaus knygrišių gildijos narė, dailėtyrininkė Rūta Taukinaitytė–Narbutienė.

Parodą ir renginius papildė LNDM parengta publikacija – dailėtyrininkės R. Urbonienės sudarytas Vaclovo Rato kūrybai skirtas leidinys³, pristatantis plačią iškilau menininko kūrybos retrospektyvą. Rengiant publikaciją, pirmąsyk surinkta tokia gausi dokumentinė medžiaga, apžvelgta visuomeninė kūrėjo veikla, paskelbti nedaug kam žinomi svarbūs dailininko biografijos faktai, liudijantys jo veiklos anapus pusiaujo užmoji. Visa informacija apie projektą ir su juo susijusias veiklas buvo platinta LNDM ir PLB interneto svetainėse, žiniasklaidoje: spaudoje ir LRT. V. Rato kūrybai skirta paroda ir leidiniai atskleidė naujas, iki šiol nežinomas dailininko kūrybos puses ir, rengėjų nuomone, turėtų paskatinti tolesnius šio garsaus Kauno meno mokyklos auklėtinio kūrybos tyrimus Lietuvoje ir užsienyje. 2022 m. vasario 24 d. atsidariusios tarptautinės Vilniaus knygų mugės surengtame Knygos meno konkurse Meno leidinių grupėje diplomą skirtas Rūtai Mozūraitėi už derančias apibendrinančias menininko visatos jungtis ir visumos estetiką leidinio dizaine knygoje „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo: retrospektyva / Beyond the Equator. A retrospective“ (sudarytoja Regina Urbonienė, išleido Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, spausdino „Standart Impresa“).

Pasibaigus dvejus metus trukusiam projektui, skirtam vieno garsiausių Australijos lietuvių menininkų Vaclovo Rato kūrybos pristatymui, jo kūrybos sklaida nesustojo. 2021 m. spalio 28 d. Prano Domšaičio dailės galerijoje Klaipėdoje buvo atidaryta kiek mažesnės apimties paroda „Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo“ (kuratorės dr. Tojana Račiūnaitė ir R. Urbonienė), pritaikyta jau mažesnėms parodinėms erdvėms, pritačiusi reikšmingiausių V. Rato kūrinius vien iš LNDM rinkinių. Vėliau ši paroda iškeliavo į Plungę, kur nuo 2022 m. gegužės vidurio su šio talentingo grafiko kūryba galėjo susipažinti Žemaičių dailės muziejaus lankytojai.

3

Vaclovas Ratas. Anapus pusiaujo: retrospektyva, sud. R. Urbonienė, albumo skyrių tekstų autorės T. Račiūnaitė, R. Urbonienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2021, 199 p., [1] p.: iliustr.